

GAPIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA O'RGANISH USLUBLARINING FARQLARI

Ismatillayeva Barchinoy

Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'limda talabalar o'rtasida muloqot, qobiliyat, tilni egallash, diqqatni jamlay olish qobiliyati, ijodkorlik, yangilik yaratish qobiliyati, badiiy va madaniy aloqalar, o'z-o'zini boshqarish, qat'iyatlilik, tashabbuskorlik, qaror qabul qilish qobiliyati va moslashuvchanligi yoritiladi. Maqolada madaniy kompetensiya orqali jamiyatda allaqachon qabul qilingan, ammo potentsial imkoniyatlarni o'z ichiga olgan madaniy resurslardan foydalanish jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Muloqot, qobiliyat, hamdardlik, tilni egallash, diqqatni jamlay olish qobiliyati, ijodkorlik, yangilik yaratish qobiliyati, badiiy va madaniy aloqalar, o'z-o'zini boshqarish, qat'iyatlilik, tashabbuskorlik, qaror qabul qilish qobiliyati va moslashuvchanligi.

Gapirish ko'nikmasining rivojlanishi turli xil subkompetentsiyalardan iborat. Ushbu kichik ko'nikmalar talaffuz, grammatika va so'z boyligidir. Gapirish qobiliyatlarini rivojlantirish darsda berilgan topshiriqlar va mashqlardan to'g'ri foydalanishga bog'liq. Kerakli topshiriqlar va mashqlarni taqdim etishdan oldin, qisqacha ikki terminga izoh beramiz. "Vazifa" (die Aufgabe) atamasi kommunikativ muammolarni vaziyatda hal qilish va hal qilishni anglatadi. Vazifalar mustaqil ish uchun kirish vazifasini bajaradi va amalga oshirishning turli usullarini taklif etadi. Boshqa tomondan, mashqlar takrorlash va konsolidatsiya qilish yo'li bilan hal qilinadigan muammolarga qaratilgan. Tilshunoslik va vaziyatli hodisalar asosan alohida ajratilgan holda ko'rib chiqiladi, bu esa mashqlarga bir o'lchovli xususiyat beradi. Gapirish ko'nikmalari uchun mashqlarning yagona tipologiyasi mavjud emas. Odatda didaktik va uslubiy qo'llanmalarda kommunikativ mashqlar sifatida keltirilgan. Umumiy tuzilish yoki bo'linma qiyin, chunki o'qituvchilar va o'quvchilarga talablar har xil. Jismoniy mashqlar tipologiyasini, masalan, mahorat darajalariga qarab yaratish mumkin. Keyin bizda o'zgaruvchan, har xil va nihoyat erkin so'zlash uchun vazifalar va mashqlar mavjud. Agar so'zlashuvni dialogik va monologik nutqqa bo'lishdan kelib chiqadigan bo'lsa, monologik va dialogik nutqni rivojlantirish uchun vazifalar va mashqlarni ta'minlaydigan mashqlar tipologiyasi natijalari. Bir nechta mualliflar tomonidan taklif qilingan mashqlarning yana bir tipologiyasi quyidagilardir:

- gapirishga tayyorlovchi vazifalar va mashqlar
- gapirishni mustahkamlovchi vazifalar va mashqlar,
- gapirishni yaratuvchi vazifalar va mashqlar, - gapirishni simulyatsiya qiladigan va haqiqiy muloqotga yaqinlashadigan vazifalar va mashqlar. Mashq tipologiyasining bunday tasavvurida gapirishni rivojlantirish bosqichlari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Nutqni oldindan tayyorgarliksiz qurish yoki tuzish yoki taqlid qilish mumkin emas. Gapirishga tayyorlovchi topshiriqlar va mashqlar. Bunday topshiriqlar va mashqlar taqlid xarakteriga ega va turlicha emas. Bundan tashqari, ular o'qituvchi

tomonidan qattiq nazorat qilinadi va faqat reproduktiv mashqlarning bir qismidir. a) talaffuz va artikulyatsiyani yaxshilaydigan vazifalar va mashqlar va b) so'z boyligini oshirish uchun vazifalar va mashqlar o'rtasida farq qilinadi. a) Talaffuzni va diskriminatsion tinglashni takomillashtirish. Bu yerda mashq va topshiriqlarning ikki turi ajratib ko'rsatiladi.

Bular:

1. O'quvchilar eshitganlari talaffuzini iloji boricha taqlid qiladigan taqlid mashqlari

2. Diskriminatsion eshitish, unda eshitilgan tovushlar va bir xil tovushlarni eshitadigan so'zlar, shuningdek sintagma va jumlar belgilanishi kerak. Ushbu mashqlarning maqsadi o'quvchining qulog'ini o'rgatish va chet tili tovushiga ko'nikishdir. Talaffuz mukammal bo'lishi shart emas, lekin tushunarli bo'lishi kerak, shunda muloqotda tushunmovchiliklar bo'lmaydi. b) So'z boyligini shakllantirish

1. O'rganuvchilar ma'lum bir naqsh bo'yicha qisqa og'zaki suhbatlar yaratadigan juftlik ishi. Bunday dialoglar odatda ikki yoki uchta jumladan iborat bo'lib, ular qayta-qayta takrorlanadi.

2. So'zni eslab qolish tezligiga qaratilgan zanjirli mashqlar, assotsiatsiya o'yinlari, rasm bilan boshqariladigan mashqlar. Bu vaqt bosimi ostida amalga oshiriladigan va so'z boyligini takrorlash uchun juda mos bo'lgan so'z mashqlari (masalan, chamadonni qadoqlash). Lug'at bilan ishlashda og'zaki nutq ustuvor ahamiyatga ega va o'quvchilarga yozma yuz ularni mustahkamlagandan keyingina berilishi kerak. Kontekst ham muhimdir. Barcha so'zlar, jumlar, mnemonika kontekstda etkazilishi kerak.

3. Nutqlardan foydalanish mashqlari: Ushbu mashqlarning maqsadi nutqlarni egallash va mustahkamlashdir. Bu erda asosiy e'tibor formulali iboralarga, masalan, salomlashish, minnatdorchilik va so'rovlar, kechirim so'rash, o'zingizni tanishtirish va h.k.ga qaratiladi. Avvalo, ushbu mashqlar vaziyat va maqsadli guruhga mos ravishda ishlatilishi kerak. O'quvchilarda barcha qiyin muloqotvaziyatlari uchun tayyor sintagmalar bo'lishi kerak. Nutqlar faqat bitta so'zdan iborat bo'lishi mumkin va odatiy bo'lishi kerak. Ushbu maqolaning maqsadi - nutq qobiliyatlarini chet tilini o'qitishda ko'maklashadigan muhim ko'nikmalardan biri sifatida tavsiflashdir. Asosiy maqsad - o'z-o'zidan va ravon gapirish uchun, tarjima qilingan tilda to'g'ri qo'llashni o'rganish kerakligini isbotlashdir. Gapirish - bu psixologik va jismoniy jarayonlarni o'z ichiga olgan murakkab faoliyat. O'qituvchi sifatida muvaffaqiyat qozonish uchun, o'quvchilarda tilni qayta ishlash jarayonlarini rivojlantirish kerak. Bu o'quvchilarni birinchi navbatda nutq haqida xabardor qiladi. Sinfda so'zlash uchun doimo vaqt va makon yaratilishi kerak. O'quvchilar suhbatlar va munozaralarga odatlanib, uni tabiiy narsa sifatida qabul qilishlari uchun ma'lum bir tartib paydo bo'lishi kerak, chunki darslikdagi dialoglar suhbatlarni sun'iy ko'rinishga olib keladi. Talabalardan xato qilmasdan gapirishni talab qilmaslik kerak. O'qituvchi sifatida talabalar orasida to'siqlar va qo'rquv bilan gapirmasdan, erkin gapirishga intilish kerak. Shuning uchun har doim ijobiy fikrlar bildirilishi va o'quvchilar rag'batlantirilishi kerak.

Fikr-mulohaza erkin bayon etish, tarjima qilingan tilda uni qabul qilish sinfda haqiqiy muloqotni yaratadi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydi va ijobiy ish muhitini yaratadi. Sinfda muloqotni rivojlantirishda iloji boricha tez-tez

og'zaki sinovlar o'tkazish kerak. Lug'at va grammatika har doimham yozma ravishda tekshirilishi shart emas, aksincha ular suhbat vazifasi sifatida tekshirilishi kerak. Nutq qobiliyatini rivojlantirish uchun mashqlarning yagona tipologiyasi mavjud emas. Nutq vositalarining doirasi keng va xilma-xil bo'lishi, o'quvchilar doimo tayyor sintagmalarga ega bo'lishlari kerak. Natijada ular yordamida qiyin suhbat sharoitida ham yo'l topa oladilar. Ilg'or guruhlar uchun iloji boricha simulyatsion, rivojlantiruvchi mashqlarni bajarish maqsadga muvofiqdir. Og'zaki nutq ko'nikmasini rivojlantirishda innovatsion metodlardan foydalanish, ularni dars jarayonlarida faol darajada qo'llash muhimdir. Bu innovatsion metodlarni qo'llashdan asosiy maqsad, o'quvchilarni mantiqan fikrlab, berilayotgan mavzu doirasidagi savollarga musatqil javob berish, o'z o'zini mustaqil ravishda baholashga qaratilgan. Umuman olganda innovatsion metodlar nafaqat og'zaki nutq ko'nikmalarini balki, ingliz tilini o'rganishdagi keying uchta aspektida ham (o'qish, yozish va tinglab tushunish) qo'l keladi. Bugungi kundata'lim jarayonida o'qituvchilarimiz Amerika Qo'shma Shtatlari va Angliyaning pedagogik tajribalariga tayangan hold innovatsion uslublardan foydalanishmoqdalar. Albatta, og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradigan uslublarni kengroq yoritib berish muhim masala hisoblanadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida eng ko'p qo'llaniladigan uslublardan "Muammoli vaziyat yechimi" (Creative Problem Solving), "Tezkor javob" (Quick answers), "Chigil yozdi" (Warm-up exercises), "Hikoya zanjiri" (A chain story), "Rolli o'yinlar" (Acting characters) kabilari og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Darslarda bunday innovatsion usullardan foydalanish o'qituvchi hamda o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni, hamda o'quvchining nutqiy faoliyatini rivojlantiradi. Chet tiliga bo'lgan ehtiyoj yurtimizda yuqori darajada rivojlanmoqda. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2022-yilning 6-maydagi chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor bo'lib o'tdi. Yig'ilishda ko'plab yangi loyihalar yuzasidan suhbat bo'lib o'tdi. Oliy ta'limda ham, maktab, kollej, litseylarda va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham chet tillarini rivojlantirish borasidagi ishlar to'g'risida so'z yuritildi. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha ham barcha muassasalarda turli ishlar olib borilmoqda. Jumladan, Maktabgacha ta'lim muassasalarida 5 ta metodika bo'yicha bolalarga saboq berilmoqda. Bulardan eng muhimi "Nutq o'stirish mashg'ulotlari" dir. Nutq o'stirish bolalarning so'zg'boyligini yanada oshirishga, muloqot qobiliyatini rivojlantirishga, bolaning tafakkurini mukammallashtirishga yordam beradi. Tilning barcha jarayonlarining o'ziga xos jihatlari, o'rganish metodlari va mexanizmlari mavjud. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning ham o'z mexanizmlari bordir. Og'zaki nutqni tilda ifodalash uchun ma'lum bir psixofiziologik xususiyatlar muloqot qiluvchinin nutqida rivojlangan bo'lishi kerak. Og'zaki nutqning psixofiziologik mexanizmlarini E.I. Passov o'z tadqiqotlarida atroflicha yoritilib o'tgan. Bu mexanizmlar 6 ta turga bo'linadi va ularning barchasini og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishdagi uzviy bog'liqligi ahamiyatini to'laligicha ochib berish muhim omillardan biridir: Reproduksiya mexanizmi. Nutq jarayonida ko'pgina elementlar to'laligicha tayyor holda qo'llaniladi, ammo ba'zilariga esa yangitdan yangiliklar kiritilishi mumkin. Bu mexanizm orqali og'zaki nutqni ifodalovchi elementlarning qay tarzda qayta ishlab chiqilishi hamda

foydalanilishini bilishimiz mumkin. Og'zak nutq ifodalarini qayta qo'llash yoki o'zgartirmay foydalanish mumkin.

Tanlov mexanizmi. Mexanizmning bu turida og'zaki nutqdagi elementlarni to'g'ri tanlov darajasida ishlatilishiga ko'proq ahamiyat berishimiz lozim. Muayyan nutq holatiga ko'ra uni maqsadli ifodalashga urg'u berish kerak. Birlashtirish mexanizmi. Yuqoridagi mexanizmlarga qaraganda murakkabroq tushunchaga ega hisoblanadi. Og'zaki nutq ko'nikmalarini kichik birliklari yig'indi bo'lishi ham mumkin. Birlashtirish mexanizmi yozma va og'zaki nutqda ham ishlatiladi, lekin uning asosini nutqning katta birliklari tashkil etadi. Tuzish mexanizmi. Bu mexanizm og'zaki nutq ko'nikmalarining rivojlanishda yetakchi rolga ega hisoblanadi. Ya'niki, fikrini ifodalovchi shaxs bunda qoidalarni qisman chetlab o'tgan holda nutqiy faoliyat olib boradi. Lingvistik nazariyalarga suyanmagan holda, bevosita nutqiy matn ifodalash mumkin. Oldindan sezish mexanizmi. Bu mexanizmni nihoyatda og'zaki nutq ko'nikmalarining xususiyatlari yuqori darajada qo'llanilishi lozim. Chunki bu mexanizmning asosini, oldindan qanday matn yoki bo'lmasa sintagmani ifodalashni basharot qilish xususiyatiga ega bo'lish lozim. Ya'niki, til materiallarini ishlatishda jummalarni qanday davom ettirishni oldindan ko'ra olish lozim. Diskursivlik mexanizmi. Bu mexanizm mantiqiy fikrlashga asoslangan bo'lib, og'zaki nutq ko'nikmalarini mukammal egallagan ifodalovchilar uchun xos hisoblanadi. Bunda suhbatdoshdan noverbal nutqni ham takomillashtirish, unga munosib javob qaytarish vazifasi yuklatiladi.

XULOSA. Ingliz tilida og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy tamoyillari hamda jihatlari va unga asos bo'ladigan boshqa lingvistik ko'nikmalar ko'rib chiqildi. Og'zaki nutqni shakllantirishdagi eng muhim jihatlar bu keyingi yillarda mamlakatimiz miqyosida olib borilayotgan qator ishlar natijasi deb hisoblasak ham bo'ladi. Chunki asosiy urg'u chet tillarida so'zlashni yo'lga qo'yish, nafaqat o'z ona tilimizda balki boshqa chet tillarda ham ravon va go'zal so'zlashish mahoratini oshirishga qaratilgan. Bu borada olib borilayotgan ishlar zamirida esa albatta mehnat yotibdi. Til- inson ko'zgidir. Shunday ekan uni mukammallashtirishga ko'proq ahamiyat bermog'imiz lozim. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish chet tili sohasidagi asosiy istiqboli jabhalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ingliz tilidagi og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda turli xil zamonaviy hamda innovatsion metodlarga tayanib ish ko'rish va ularni fanda tatbiq etish muhimdir. Innovatsion metodlar orqali nutqning rivojlanishini ta'minlash samaralidir. Og'zaki nutq ko'nikmalarini o'rgatish va o'rganish darajasini muhimligi ko'pgina jabhalarda o'z isbotini topib kelmoqda. Ingliz tilida og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy tamoyillari hamda jihatlari va unga asos bo'ladigan boshqa lingvistik ko'nikmalar ko'rib chiqildi. Og'zaki nutqni shakllantirishdagi eng muhim jihatlar bu keyingi yillarda mamlakatimiz miqyosida olib borilayotgan qator ishlar natijasi deb hisoblasak ham bo'ladi. Chunki asosiy urg'u chet tillarida so'zlashni yo'lga qo'yish, nafaqat o'z ona tilimizda balki boshqa chet tillarda ham ravon va go'zal so'zlashish mahoratini oshirishga qaratilgan. Bu borada olib borilayotgan ishlar zamirida esa albatta mehnat yotibdi. Til- inson ko'zgidir. Shunday ekan uni mukammallashtirishga ko'proq ahamiyat bermog'imiz lozim. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish chet tili sohasidagi asosiy istiqboli jabhalardan biri

hisoblanadi. Shuning uchun ingliz tilidagi ogʻzaki nutq koʻnikmalarini rivojlantirishda turli xil zamonaviy hamda innovatsion metodlarga tayanib ish koʻrish va ularni fanda tatbiq etish muhimdir. Innovatsion metodlar orqali nutqning rivojlanishini taʼminlash samaralidir. Ogʻzaki nutq koʻnikmalarini oʻrgatish va oʻrganish darajasini muhimligi koʻpgina jabhalarda oʻz isbotini topib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yoʻnalishlardagi akademik litseylarda matematika oqitish misolida). Ped.fan.dokt...diss. avtoref.
2. Apeltauer, Ernst (1997): Erst und Fremdsprachenerwerb. Eine Einführung.Fernstudieneinheit 15. Berlin: Langenscheidt, S. 68-132.
3. Boeckmann, Klaus-Börge (2008): Der Mensch als Sprachwesen – das Gehirn als Sprachorgan. In: Fremdsprache Deutsch, »Sprachen Lernen – Theorien und Modelle« 38, S. 5-27.Pedagogik taʼlim klasteri: muammo va yechimlar
4. Bolte, Henning (1996): Fremde Zungenschläge - Handlungsräume für die Entwicklung mündlicher Kommunikationsfertigkeiten im Fremdsprachenunterricht.In: Fremdsprache Deutsch, »Sprechen« 14, S. 4-15.
5. Butzkamm, Wolfgang(2002): Psycholinguistikdes Fremdsprachenunterrichts: von der Muttersprache zur Fremdsprache. Tübingen,Basel: Francke, 3. neu bearbeitete Auflage.
6. Cohen, Ulrike (2006): Herzlich willkommen. Deutsch in Restaurant und Tourismus. Berlin: Langenscheidt.